

הרב ארי יצחק שבט והרב צוריאל חלמיש

קנאותו וסבלנותו של מרן הרב קוק זצ"ל בראי עריכת כרוזיו

בשונה מאישיותו המפורסמת של מרן הרב קוק זצ"ל, המצטיינת בסובלנות ואהבת ישראל מופלגת¹, קיימת בתקופה האחרונה מגמה בחוגים מסוימים להציג את דמותו בדרך יותר קנאית. איזו מהגישות מדויקת יותר?

תשובה ברורה לשאלה זאת עולה מתוך הקלסרים של משרדו של מרן הרב קוק זצ"ל, שמהם אנו, ב'בית הרב', עמלים בימים אלה להוציא לאור כרך שני של אגרות הראיה משנת תרצ"א². בקלסרים אלו נמצאים בין השאר כרוזים שונים שמרן הרב פרסם, בשלבים שונים של הכנתם. מהגרסאות השונות הקיימות בתהליך עריכתן וניסוחן בידי מרן הרב עצמו, עולה בבירור שאכן היה לרב קוק ב"משנה ראשונה", "על אתר", צד קנאי של כאב עמוק על חילול התורה ומצוותיה באירועים ובזמנים שונים, שהתבטא בכתובת ביטויים חריפים הרבה יותר מאשר אנו רגילים בכתובתו בדרך כלל. אך בהמשך, כשחזר הרב על הניסוח לפני הפרסום הסופי, אהבתו לעמו הולכת וממתנת את הביטויים הללו בצורה עניינית, מחושבת וסבלנית יותר. כלומר, העיון בכת"ק ובגרסאות השונות של אותו כרוז, מעיד **ששני הדברים נכונים**: בליבו של מרן הרב זצ"ל בערו הן אהבה שלמה לעם ישראל על כל חלקיו והן כאב אמיתי על ביזוי התורה, אך בסופו של דבר בדרך כלל התגברה אהבת ישראל של הרב, הנוסח הפך למתון יותר, והדברים התפרסמו בדרך פחות חריפה ויותר סבלנית כדי שהם גם יתקבלו ויועילו יותר.

להלן אחד הכרוזים שפרסם מרן הרב זצ"ל, כאשר בהערות נמצאת השוואה לכתה"ק המקורי והגרסאות המוקלדות השונות. לא הערנו על הוספות שאינן משמעותיות. הוספנו פיסוק קל. ההדגשות אינן במקור.

1 הרחבתי על כך במאמר "חופש הדיעות והדבור", שהופיע לאחרונה ב"מילואים וביהורים" בסוף הספר אגרות הראיה תרצ"א (א), הוצ' בית הרב תש"פ, עמ' קסח ואילך, ושם "גבול 'אהבת ישראל' והסובלנות", עמ' קעג ואילך. הדברים מכוונים בעיקר נגד הדעה המקובלת בציבור החרדי שכביכול אהבת ישראל של הרב קוק סנוורה אותו מלראות את פגמי הציונות החילונית. והשוו אורות ישראל ד, ג: "האהבה הגדולה שאנחנו אוהבים את אומתנו לא תסמא את עינינו מלבקר את כל מומיה, אבל הננו מוצאים את עצמיותה, גם אחרי הבקורת היותר חופשית, נקיה מכל מום. כולך יפה רעיתי ומום אין בך".

2 בשיתוף המכון התורני של ישיבת הר ברכה.

ב"ה, אדר תרצ"א

אברהם יצחק הכהן קוק

הרב הראשי לארץ ישראל

האב"ד

בעה"ק ירושלים חובביא

מכתב גלוי

אחינו היקרים הקשורים בלבם ונפשם לתקומת ישראל על אדמת קדשו ולבנין ארצנו הקדושה על ידי בניה. היושבים בתוכה, והתקבצים אליה מקצוי הגלויות. שלוי וברכה מקודש.

בימים הללו אחים יקרים, אשר הננו שרויים בכל כך רשמי מצוקה ודאבון נפש. בימי מרירות לב, מכל המכאובים הנוראים החודרים את כל תהומות הנשמה מהמכות אשר הוכינו פה, בארץ התקוה והגאולה, מלדי רוצחים פראים, אשר קמו על קדושים צדיקים והרגו אותם במיתות אכזריות, בימים אשר יד החורבן המשטמה והבוז יצא לנגדנו, לעולל עלילות ברשע. ובכל אלה נפלאות גדולות הננו רואים שסוף כל סוף רוחנו בקרבנו מתחזק הוא, תקות ישועת ד' אשר תבוא לעם ד' היא מנחמת אותנו, ומאמצת את לבבינו, והחיים בארץ ישראל, והקשר אליה בכל קצוי הגולה הולכים וממשיכים את דרכם בהתחזקות. אבל השלונות האיומים אשר פגשנו ואשר אנחנו פוגשים אותם מדי יום ביומו לצערנו הגדול, הם מעוררים בכל שדרותינו התעוררות של חשבון הנפש ופשפש וחפוש דרכים. אמנם ראינו שמבקרים הרבה מצדדים שונים את השיטות הפוליטיות, את המהלך של המשרדים, את הבזבוזים של הכספים. בדאבון אנו שומעים את התוכחות הללו. שבאות בכל כך שטף, כמי מלח עזים על פצעינו הבלתי נגלדים. אבל דבר אחד, וגדול ועצום הוא הדבר הזה, אשר אנו מצטערים על אשר כל המבקרים ומחפשי דרכי התיקון לישובינו בארץ אינם מביאים אותו כלל בחשבון, במקום שהוא יסוד הכל ונייקר הכל. ועליו אנו רוצים להפגין כעת דוקא. לא חס ושלוי מתוך איזה רצון ללמד קטיגוריא על ישראל בכלל, ועל בנינו בוני הישוב בארץ הקודש בפרט, ד' ישמרנו, אלא מפני מכאוב הלב החודר ומפני החרדות לגורל הארץ והאומה התוקפת את הלב.

חלקו הראשון של הכרוז הערוך כפי שפורסם

ב"ה יום כ"ג לחדש שבט תרצ"א³

אחינו היקרים, הקשורים בלבם ונפשם לתקומת ישראל על אדמת קדשו ולבנין ארצנו הקדושה על ידי בניה, היושבים בתוכה, והנקבצים אליה מקצוי הגלויות. שלו' וברכה מקודש.

בימים הללו, אחים יקרים, אשר הננו שרויים בכל כך רשמי מצוקה ודאבון נפש, בימי מרירות לב מכל המכאובים הנוראים החודרים את כל התמוות הנשמה מהמכות אשר הוכינו פה, בארץ התקוה והגאולה, מידי רוצחים פראים, אשר קמו על קדושים צדיקים והרגו אותם במיתות אכזריות⁴, בימים אשר יד החורבן המשטמה והבוז יצא לנגדנו, לעולל עלילות ברשע. ובכל אלה נפלאות גדולות הננו רואים שסוף כל סוף רוחנו בקרבנו מתחזק הוא. תקות ישועת ד' אשר תבוא לעם ד' היא מנחמת אותנו ומאמצת את לבבינו, והחיים בארץ ישראל, והקשר אליה בכל קצה הגולה, הולכים וממשיכים את דרכם בהתחזקות. אבל הכשלונות האיומים אשר פגשו ואשר אנו פוגשים אותם מידי יום ביומו, לצערינו הגדול⁵, הם מעוררים בכל שדרותינו התעוררות של חשבון הנפש ופשפוש וחפוש דרכים.

אמנם ראינו שמבקרים הרבה מצדדים שונים את השיטות הפוליטיות, את המהלך של המשרדים, את הביזבוזים של הכספים⁶, בדאבון אנו שומעים את התוכחות הללו

3 מדובר בכת"ק של הרב זצ"ל ובהעתק מוקלד בשלושה העתקים מכ"ג שבט תרצ"א בחתימות הרבנים כדלהלן, וכרוז שפורסם תחת הכותרת "מכתב גלוי" בתאריך "אדר תרצ"א" (ארכיון בית הרב תיק אכ 29, שהופיע בכרוזי רא"ה, ס' צט עמ' 101-100, וללא חתימות הרבנים הנוספים: הרב אבא יעקב הכהן ברוכוב, הרב איסר זלמן מלצר, והרי"מ חרל"פ).

4 ייתכן שכוונת הראי"ה היא לפרעות תרפ"ט, שרישומם ההיסטורי שב אל התודעה הציבורית בארץ ישראל בעקבות פרסום הספר הלבן השני (ראו בהערה הבאה).

5 הכוונה, ככל הנראה, לפרסום הספר הלבן השני (של שר המושבות האנגלי פספליד), שעיקרו הגבלת רכישת קרקעות ע"י יהודים והגבלת עלייה ארצה. המדיניות החדשה הביאה עמה זעזוע פוליטי בתנועה הציונית (חיים וייצמן, נשיא הסוכנות היהודית, התפטר מתפקידו), וייאוש מזדחל בציבור הארצי-ישראלי.

6 עם תום השנה הלוועזית 1930 פורסמו ברבים הדו"חות הכספיים של המוסדות הציוניים (קרן היסוד, קק"ל ועוד). התמונה הייתה עגומה למדי, בין השאר בעקבות המשבר הכלכלי העולמי ("The Great Depression") ששיתק אז גם את זרם התרומות מצפון אמריקה. כן פורסמו בעיתונות הארץ-ישראלית מאמרי ביקורת על ניהול בזבזי של משרדי המוסדות, ובמקביל רשימת דרוגות המשכורת במשרדים השונים. הבחירות לאסיפת הנבחרים השלישית אף הן עוררו מטבע הדברים פולמוס ביחס לדרך הראויה להנהגת הציבור. בבחירות, שנערכו ביום ט"ז טבת תרצ"א, השתתפו למעלה מ-50,000 איש (17,000 מתוכם בתל אביב לבדה), 56% מכלל בעלי זכות הבחירה. מפא"י ועמה מפלגת "פועלים ספרדים" זכתה ב-31 צירים, הרשימה הרוויזיוניסטית ועמה מפלגת "ספרדים תומכי ז'בוטינסקי" ב-15, "המזרחי" ב-5, התאחדות הספרדים והציונים

שבאות בכל כך שטף, כמי מלח עזים על פצעינו הבלתי נגלדים.

אבל דבר אחד וגדול ועצום הוא הדבר הזה אשר אנו מצטערים, על אשר כל המבקרים ומחפשי דרכי התיקון לישובינו בארץ אינם מביאים אותם כלל בחשבון, במקום שהוא יסוד הכל ועיקר הכל, ועליו אנו רוצים להפגין כעת דוקא, לא חס ושלום מתוך איזה רצון ללמד קטיגוריא על ישראל בכלל ועל בנינו בוני היישוב בארץ הקודש בפרט, ד' ישמרנו, אלא מפני מכאוב הלב החודר, ומפני החרדות לגורל הארץ והאומה התוקפת את הלב.

והדבר הזה הוא, רבותי, עזיבת⁷ משמרת היהדות, וחלול התורה וקודש בישראל, אשר בעו"ה לא נוקו מהם חלקי הישוב. ותחת אשר הקנינים הלאומיים החדשים שהם הולכים ונקנים בהישוב, כמו הסתגלות השפה, חבת הארץ, וחפץ ישובה ועבודתה, צריכים להיות באים בתור תוספת כח לאימוץ היהדות בכלל, זאת היהדות הנאמנה, אשר היא, ורק היא, שמרה ושומרת את קיום האומה למרות נדודיה וגלויותיה, דבר ד' אשר עשה עושה ויעשה אותנו לחטיבה מיוחדת בעלת עמדת עולמים בין כל העמים, באו אלה, המתגדרים אך באלה, ומחריבים את כל החי והרענן, את כל יסוד הקודש, ומעמד הדת והיהדות⁸, עד אשר על ידי הנהגה זו הננו נתונים לשמצה גם בין עמי הארץ, ובמנוד ראש יביטו עלינו הגוים, ביחוד החשובים ובעלי המחשבה והרגש שבתוכם, בגלל הזלזול הגדול הזה בערכי הקדושים אוצרות חיינו לעד⁹.

ובשעות שהכלל נותן הוא לעצמו חשבון נפשו, חובה כפולה היא לנו לבוא לידי מחשבה זו של וידוי ושל תשובה, כי אמנם הסיבה היסודית שבכל כשלונותינו, ובכל אבידת הדרך הנכונה והמוצקה אשר אנו צריכים לעמוד עליה בעבודתנו הבניינית

הכללים ב-4 כל אחת, ושש רשימות נוספות בפחות מכך. חודש לאחר מכן, ביום ט"ז בשבט, נערכו הבחירות לקונגרס הציוני ה-17.

7 כאן הושמטה פסקה שלמה: "שכחת שם ד' וחלול התורה וכל קודש בישראל, אשר בעו"ה נתרבה בחלקי הישוב **במדה נוראה, לחרפתינו ובשתינו**. זה מאז אמנם היו קובלים בצדק על ענינים של קלות בעניני שמירת הדת, שהוכר ביחוד בהישוב המתחדש בארץ על ידי כחות צעירים חפשיים שחדרו אליו, אבל כל אלה הנם כאפס לגבי מדת ההפקרות הנוראה לכל עניני התורה והמצוה וקדושת היהדות, שחיי ישראל ורוח האומה הדוגלת בשם ד' אלקי ישראל אמונתו ותורתו, אשר התגברה בתקופה האחרונה. תחת אשר הקנינים הלאומיים החדשים שהם הולכים ונקנים בהישוב, כמו הסתגלות השפה העברית, וחבת הארץ, וחפץ ישובה ועבודתה, היו צריכים להיות באים...".

8 כאן הושמטו התיבות: "והיהדות **בכל כך חוצפא**, בכל כך **עלבון**".

9 בעותק המשרדי השלישי נוסף כאן משפט בכתב יד: "עדי ראייה אנו שכמה יהודים שכבר באו לארצנו על מנת להשתקע בה ולבנותה במרץ ואהבה, ובראותם את חלול הדת והפריצות עזובה ביגון וחזרו לארצם". תוכן המשפט שובץ בכרוז שפורסם.

בארץ אבות, היא, מה שזנח חלק¹⁰ מישראל השב לארץ ירושתו טוב, מה שהוא מרים יד בקדושת תורתו ושמירת חוקיה, אשר אוצר כל החיים והישועה בה כרוכה¹¹ בחיים ובפועל כל הימים, וביחוד בשובנו כעת לבנות את הארץ ולהבנות בתוכה ובגללה. גם בדבר כח המושך המוכרח להתגבר בקרב אחינו פזורי הגולה לבא לארץ ישראל ולהתיישב בתוכה, להגדיל בנינה ולהאדיר תוכן חייה, יודעים אנו, שהתביעות על משמעת היהדות כשתהיינה מתמלאות יגבירו את הזיקוק של אלפים ורבבות אחינו לבא לא", גם בשביל הצלת היהדות, הצריכה הגנה והצלה בהרבה מארצות הגולה, ומקום הצלתה מוכרח להיות בעיקר ארצנו הקדושה בבנינה. ולהיפך יודעים אנו לצערנו הגדול, מהמוני אחים שרצו להשתקע בא"י ולהשתתף בבנינה, והם נזרו אחור מפני הליקויים אשר הרגישו בעמדת היהדות בחלקי הישוב המתחדש, ומהם גם כאלה שכבר ישבו בארץ ועזבוה מפני הסיבה הזאת עצמה.

הה, אחי, אין קץ לכאב הלב, המתפלץ מדברים כאלה. מצב כזה איננו יכול להיות נמשך והולך. אם לא נעמוד בכל עז, כל אשר זיק היהדות בוער בלבנו באמת, בארץ, ובכל מרחבי הגולה, נגד המורד העלול לבא בתור חורבן היהדות בחלקים ניכרים מישובינו והולך ומתחדש בארץ, סכנה נוראה נשקפת לעתידו של הישוב ולעתידיה של אותה הצפי הכללית של האומה כולה, הכרוכה במפעליו. כי הרי מצד דבר ד' ובריתו עמנו, בקשר עם היותנו בארץ ישראל, הלא אין מה לדבר בדבר שתינוקות של בית רבן יודעים אותו, שהכל תלוי בשמירת הברית והתורה, בקשר הקודש של אמונת השם יתברך וקיום תורתו, אלא שגם על פי המהלך של החיים יודעים אנו שכל כבודנו בעמים ביחש עם זכותינו המוכרחות להיות מוכרות על הארץ בתור נחלתינו הלאומית בכלל, הוא ג"כ קשור באותו הקשר של נשיאת דגל התורה והיהדות הנאמנה.

והנה לפרט פרטים, הלא ילאה הלב לחשוב, וקל וחומר בעט לכתוב. אבל דברים עקריים אשר אנו דורשים במפגיע מכל איש יהודי, מקרוב ומרחוק, המתנדב במאודו לטובת קרנות הבנין והישוב, שידע שלא רק את הנדבה החמירת אנו צריכים לדרוש ממנו לשם ישוב ארץ ישראל, כי אם גם את נדבת הנשמה, שיחד עם עזרתו אשר הוא מגיש לבנין הארץ. יגיש גם את דרישתו, בכל מקום שידו מגעת, וביחוד בקונגרס הציוני הקרוב לבוא¹², שהבנין יהיה מיוסד על יסוד חיי יהדות, חיי ישראל האמיתיים,

10 בעותקים המשודרים הנוסח חד יותר: "מה שזנח ישראל [שונה ל"חלק מישראל"] טוב, מה ששכח בארצנו את צור ישעו ומעוזו..."

11 מ"בחים ובפועל" ועד ל"והיהדות הנאמנה" שבסוף הפסקה הבאה, לא נדפס במהדורות המשודרות הראשונות אלא נוסף בכת"י במהדורה השלישית, ונדפס בנימה רכה יותר בכרוזי רא"ה. במהדורה הנ"ל נוסף עוד בכת"י: "כמה אלפי יהודים שהיו מוכנים לבא לארצנו הק', חזרו מדעתם בשמעם מרחוק את חלול הדת בפ[רהסיא]".

12 הקונגרס הציוני ה-17 שנערך בבול.

ולפחות הדברים העקריים, שהנם כעת עומדים בתור תקלות גדולות המהרסות את הכל, הם לפחות יסורו ויפסקו, ותחתיים יבאו סדרים של חיי יהדות מתוקנים והגונים.

דרישתנו סובבת כעת על הפסקת שלשת מכשולות גדולות ומפורסמות.

א. חילול שבת ויו"ט, לפחות בפומבי ובפרהסיא

ב. על הפסקת אכילת נבלות וטריפות וטמאות, לפחות במטבחים שנועדים שם רבים בכלל, ובמטבחי הקבוצות והעובדים בפרט.

ג. הפסקת אכילת חמץ בפסח

והרביעי¹³ הכי נכבד, תיקון החינוך שיהיה בהשפעת קדושת תורתנו הקדושה ומסורת אבות.

ואלו הדרישות מוכרחות להתקבל, על ידי השפעת הכלל כולו שאליו הננו פונים בדברינו אלה, בתור חוקה מטעם הקונגרס.

אנו מקוים שבתיקון הכולל של שלשת המכשולות הללו, והטבת מצב החינוך¹⁴, יבוא חידור¹⁵ הרוח הפנימי מנשמת ישראל שאיננו נכבה גם אחרי כל הקלקולים הרבים הבאים על ידי מהומת לב ושגיוני דעת, ואז תחיינו התקוה, כי יאיר ד' פניו לעמו וארצו. ובתחיית התורה ואור היהדות הנצחית תחיה האומה ותחיה עבודתה הנאמנה לשיבת בנים לגבולם, ואור חדש יאיר על ציון ועל מקראיה במהרה בימינו אמן.

בתקות המדברים מתוך כאב לב נפצע, הקשורים בתקות ישועה ורחמים לעם ד' וחבל נחלתו.

החתומים¹⁶ בברכה נאמנה מקודש

הק' אברהם יצחק הכהן קוק¹⁷

13 מאכן ועד "הקונגרס" אינו בכת"ק.

14 בכת"ק "והטבת מצב החינוך" אינו.

15 בכת"ק ניתן לקרוא: חידוש.

16 ראו לעיל בהערה 3 שהיו גם רבנים נוספים שחתמו ביחד עם הרב קוק, אך הוא היה המנסח.

17 "הרב הראשי, רבי אברהם יצחק הכהן קוק, פירסם "מכתב גלוי" ל"אחינו היקרים הקשורים בלבם ובנפשם לתקומת ישראל על אדמת קדשו... בימים אשר יד החורבן והמשטמה והבוז יצא לנגדנו, לעול עלילות ברשע... הכשלונות האימים אשר פגשנו ואשר אנחנו פוגשים... מעוררים בכל שדרותינו התעוררות של חשבון הנפש... מבקרים הרבה את השיטות הפוליטיות, את מהלך המשרדים, את הבזבוזים של הכספים", אבל לא שמים לב ל"עזיבת משמרת היהדות וחילול התורה". ראש הרבנים מציג מינימום פרוגרמה של תכנית התשובה. המינימום הוא: א. הפסקת חילול שבת ויו"ט, לפחות בפומבי ובפרהסיא. ב. הפסקת אכילת טריפה. ג. הפסקת אכילת חמץ בפסח. "והרביעי הכי נכבד, תיקון החינוך שיהיה בהשפעת התורה והמסורת" ". (העם - עיתון לאומי, י"א ניסן תרצ"א, עמ' 4).